

Nordiskt samarbete och norska omsorger med svenska ögon. En återblick

Av **Karl Grunewald**

Karl Grunewald är professor h.c. Han var ansvarig i Socialstyrelsen för omsorgerna om utvecklingshämjade 1961–1986.

karl.grunewald@swipnet.se

Dr Karl Grunewald er spesialist i barne- og ungdomspsykiatri. Han var i årene 1961 til 1986 medicinalråd og sjef for handicappbyrån og Socialstyrelsen i Sverige. Grunewald er dr med og dr phil samt at han er utnevnt til æresdoktor. Han har i storparten av sitt yrkesaktive liv arbeidet for å fremme utviklingshemmedes rettigheter. I sin pensjonisttilværelse er han en aktiv foredragsholder og redaktør for vårt svenske «søstertidsskrift», Intra.

Från början av 1960-talet och i över 20 år fram hade vi ett intensivt nordiskt samarbete inom omsorgerna om utvecklingshämjade. Mer än inom något annat jämförbart område. Minst två gånger om året träffades företrädare för byråkrati och organisationer. Därtill kom den 100-åriga traditionen med nordiska kongresserna.

Den tolfte av dem hölls i Oslo 1963 med över ett tusen deltagare. Då bildades Nordiska Förbundet Psykisk Utvecklingshämning, på initiativ av den danske forsorgschefen Niels Erik Bank-Mikkelsen och mig. I styrelsen satt mest administratörer och experter från varje nordiskt land och så småningom även föräldrar. Förbundet anordnade ett stort antal symposier, seminarier och möten genom åren, dessutom ett antal kongresser.

Förbundet drev även tidskriften Psykisk Utvecklingshämning, som kom ut med fyra nummer varje år fram till slutet av 1980-talet, då den lades ner. Den hade getts ut regelmässigt under olika namn ända sedan 1800-talet med fyra nummer om året. Fram till 1930 omfattade den hela «abnormväsendet», men därefter endast aandsvageforsorgen /sinnesslövrården. 1960 övertogs den av Norge med överläkaren O. B. Munch som redaktör och 1962 av Sverige. Den lades ner 1992.

Redan 1961 bildade vi «chefsbyråkrater» i de nordiska länderna en informell klubb, som vi kallade «Nordiskt Utvalg». Vi träffades en gång om året växelvis i våra länder för att lära av varandras problem och framsteg. Då hade Sverige fått sin första omsorgslag 1955, som lade huvudmanna-ansvaret på landstingen, Finland sin 195,8 med ansvaret på kommunerna och Danmark sin 1959, med staten som huvudman. Så olika var det!

Norge hade 1949 antagit «Lov om hjem som mottar ånds- svake» och 1952 en plan om utbyggnaden, men hade ingen

huvudman. Vi från de andra länderna var stolta över att samhället äntligen tagit sitt ansvar, men överläkaren vid Heledirektoratet Christoffer Lohne-Knudsen var stolt över att Norge var så obyråkratiskt och att välfärdsorganisationer visade sådant stort intresse «för saken». Jag kommer ihåg hur han tog fram lagen skriven på ett A-5-blad och viftade i luften – se här – det är allt vad vi behöver!

Det var precis som när Chamberlain steg av från flygplanet i London efter att ha träffat Hitler och viftade med sin försäkran om «peace in our time». Samma år som andra världskriget bröt ut.

Helsedirektör Karl Evang var världsberömd i varje fall i Norge. Han var snabb, elegant och alltid så säker på sin sak. Jag hörde honom första gången på ett elva dagars långt WHO-seminarium i Oslo 1957. Det anordnades av regionalkontoret i Köpenhamn med norska regeringen som värd. Kontoret publicerade resultatet i en skrift med titeln European Seminar on the Mental Health of the Subnormal Child. Den beskriver «moderna» omsorger med utgångspunkt från de nya beteendevetenskapliga kunskaperna.

1963 höll Evang ett långt föredrag på den nordiska kongressen om Framtidslinjer i omsorgen for de åndsvake. Vi har allvarliga problemer framför

oss, menade han. «Nå er hele samfunnets forhold til denne gruppe samfunnsborger i støpeskjeen». «Evneveike og åndssvake får vanskeliger og vanskeliger for å klare seg i det kompliserte, spesialiserte samfunn». Och fortsatte: Vi måste därför diskutera anstalternas framtid – hur många vi behöver, deras storlek, deras relation till andra anstalter, personalutbildning etc..

Jag kommer ihåg hur han tog fram lagen skriven på ett A-5-blad och viftade i luften – se här – det är allt vad vi behöver!

Det som förvånade oss var att han sa inte ett ord om öppna omsorger, som redan då var vårt medel mot anstaltsplacering, inget om stöd till föräldrar, inget om den fattigdom som rådde på våra anstalter och den kritik mot dessa som präglade debatten. Och hans prognos om det ökade antalet visade sig mycket snart vara helt fel. Det blev tvärtom.

Värre var att han sa inget om samhällets formella ansvar, inget om behovet av i lag inskrivna rättigheter. Och han som var en samhällsingeniör större än de flesta i Norden!

Mina intryck stämmer med vad Arne Skouen skriver i sina memoarer: «Det jeg hade beundret hos ham lot seg ikke mobilisere i kamp for psykisk utviklingshemmede. Hans skremmende effektivitet hadde bare utålmodighet till overs for individer som ikke kunne holde følge. Derfor ble han aldri noen medarbeider i kampen som var inledet, hans passivitet skulle tvertimot virke som en brems. Det ble overlege Hallvard Vislies oppgave å forsvare luftkastellene byråkratiet gjemte seg bak.»

Karl Evang var inte den ende generaldirektören som kände olust och oförmåga inför gruppen funktionshindrade. Han hade en hos

oss, som hette Axel J.

Höjer, och som skrev så här i Tidens läkarbok 1948:

«Ingenting mera beklämmande finns än att besöka en anstalt för

sinnessvaga barn, som där framleva sina liv. Det allmänna nedlägger på ett sådant barn årligen en summa som skrivs med fyrsiffriga tal, medan för ett friskt barn ej på långt när så mycket ges ut. Det sinnessvaga barnet är icke i stånd att återge något åt sina människor, det friska barnet blir ibland tack vare utebliven vård sjukt. Många finnas, som anser att en sådan fördelning av

samhällets omsorg om sina barn vara ett utslag av falsk humanitet, dvs mycket litet mänsklig. Huru länge skall allmänna meningen tillåta ett idiotiskt barn växa upp på bekostnad av friska barn, som går under av umbäranden?»

På den denna fråga var svaret: Tills det allmänheten fick klart för sig i

vilket armod barnen levde på anstalterna och tills det föräldrarna klev ut ur sin anonymitet. Och det skedde under 1960-talet.

Det var ingen heroism förenad med att vara ansvarig för utvecklingen av omsorgerna under det decenniet: Det fanns både pengar och politisk vilja. Stridigheter blev det däremot under 70-talet. Då krävde utbyggnaden av de öppna omsorgerna fortsatt samma kostnadsökning som under anstaltsutbyggnaden under 60-talet. I Sverige tvingades regeringen tillsätta en stor statlig kommitté med uppdrag att ompröva alla samhällets insatser.

I Danmark skedde en (världsberömd) utbyggnad och anstaltsförnyelse under 1960-talet. Men Bestyrelsen för Statens Aandsvageforsog och dess chef Niels Erik Bank-Mikkelsen kom snart i konflikt med den starka läkarkåren. Man hade ca 40 sådana som värnade sina revir! Det ledde till att regeringen svek aandsvageforsorgen från början av 70-talet och bestyrelsen var tvungen att använda sig av föräldraföreningen för att öppna bl a pensionater. Engagemanget för omsorgerna försvann.

Finland hade vid denna tid det i relation till befolkningen det minsta antalet anstaltsplatser. De var helt medicinskt inriktade och förnyelsen drog ut på tiden. Men de finlandssvenska omsorgerna visade vägen.

Passiviteten i Norge under 60-talet bröts av aktionen »Rettferd for de Handikappede» och «Norsk Forbund for Psykisk Utviklingshemmede», NFPU. De bildades 1965 respektive 1967. Initiativtagaren Arne Skouen hade en dotter Hege, som bodde på en anstalt. Han sa: «Vi ser våre barn sitte og

«Vi ser våre barn sitte og rugge langs veggerne, opbevaret som døde ting»

rugge langs veggerne, opbevaret som døde ting» och: «Behovet av veldedighet diskriminerer den handikappede».

Tillsammans med NFPU förde dessa två organisationer kampen för att få i lag inskrivna rättigheter. – Det blev dock inte så.

1968 höll jag huvudanförandet på den internationella föräldraligans kongress i Jerusalem. På hösten blev jag inbjuden av det norska föräldraförbundet och dess formän Sigurd Dittman att hålla samma föredrag på Ingeniörernas hus i Oslo. Titel var «Fra veldedighet till rettferd» och salen var proppfull.

Den förste som steg upp efter föredraget, långsamt och mäktigt, var Arne Skouen. Med torndönsstämma sa han: «Vi har här hört en svensk byråkrat...» och så upprepade han mina motiv till en rättighetslag, vände sig till Lohne-Knudsen och Vislie, som båda satt på första bänk, och frågade vad säger då våra byråkrater? Den annars så optimistiske Lohne-Knudsen var dämpad i sitt pinsamma kringssvar. Han hade hela publiken emot sig. Jag tyckte synd om honom. Han var min vän.

Samma år – 1968 – blev det aktuellt med att revidera sykehusloven. Evang kom på idén att inkludera omsorgerna om de utvecklingshämmande i den. – Det nybildade föräldraförbundet protesterade, liksom aktionen »Rettferd for de Handikappede». Det ju på tvärs mot vad

som äntligen hade slagit igenom ideologiskt i alla våra länder: Utvecklingshämmande personer är inte sjuka personer, de är funktionshindrade.

Det nordiska förbundet gjorde då något som egentligen stred mot stadgarna och god sed, att inte lägga oss i politiska beslut i varandras länder. Men här var vi eniga. Vi skrev ett protestbrev med alla goda argument till den norska regeringen. – Men det hjälpte inte.

Gro-saken 1974 skar ett svårsläkt sår i den norska omsorgen anseende.

Den avslöjade vilket starkt grepp adfaerdpsykologin fått inom omsorgerna – precis som i USA. Detta till skillnad från våra psykologer som arbetade med relationer, miljö och förståelse. Norge hade vid den tiden visserligen mycket få psykologer (uppemot tio? medan vi hade ca ett hundra), men de hade en stark position i utbildningen av vernepleier. Inriktningen på omsorgerna fick en tyngdpunkt på träning, anpassning och terapi. Hos oss mera på att skapa en vardarlig och stimulerande atmosfär, utan egentliga krav.

Föräldraförbundet NFPU kom att få en stor betydelse för den kommande utvecklingen. Den bildades visserligen 10–15 år efter de i Danmark och Sverige, men den kom snart att få anseende som världens starkaste föräldraförbund!

NFPU krävde en utredning om omsorgernas revidering och kommunalisering redan 1973. Lossiusbetänkningarna 1976 och 1985 vann stor respekt i de andra nordiska länderna. Däremot förstod vi oss inte på NFPU:s formen Harald Röhmen, när han pläderade för en total upplösning av Helsevaernet för utvecklingshemmede trots de successiva förbättringarna. Han krävde en kommunalisering utan något regelverk och utan några som helst expertinsatser. I det nord-

iska samarbetet upplevde vi hans negativa inställning till experter som helt utanför allt förnuft, men i sitt förbund hade han tydligen gehör.

1991 började nerläggningen av anstalterna och på några år var den praktiskt taget genomförd. Visserligen hade platsantalet minskat före det, men vi häpnade! Sedd som en social process

var den ett «hole-in-one».

Hos oss tog det 20 år och först då 90 % våra anstalter var nerlagda – 1994 – gick ansvaret över från landstingen till kommunerna.

Men Norge fick ingen rättighetslag och inga regler för kvaliteten i omsorgen. Däremot antog Stortinget en tvångslag enbart omfattande utvecklingshämmande 1999. Det var en chock för mig. Jag opponerade mig bl a i en artikel i Rapport 1995. Hur kunde man få tvångsingrepp att se ut som en humanitär insats? Det tillätna tvånget påminde mig alltför mycket om den puritana uppfostran – «för ditt eget bästa». Och värst av allt: Det får tillämpas i den enskildes egna bostad – dubbelt integritetskränkande.

Jag vet att utvärderingar visar att tvånget mot utvecklingshämmande har minskat i Norge sedan lagen trädde i kraft. Det är naturligtvis utmärkt. Men samtidigt menar jag att ett visst tvång legitimerats, som konserverar en grundläggande hållning.

Å andra sidan finns det dom som hävdar att tvång användes hos oss i ungefär samma utsträckning, men det noteras inte, det döljs.

Det här borde vara ett viktigt och tacksamt ämne för forskare: Var upphör självbestämmandet inom omsorgen? och hur når vi vårt mål – inget tvång mot utvecklingshämmande personer, som inte du och jag får utsättas för?

**Hos oss tog det 20 år
och först då 90 % våra anstalter
var nerlagda**